

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА,
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ,
ДЕРЖАВНІСТЬ

Випуск 37

УДК [94:8](477)(082)
У 45

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023. Вип. 37. 308 с.

Збірник об'єднує студії з історії й археології, мовознавства та літературознавства.

Статті історичного блоку розкривають актуальні проблеми історії та археології від найдавніших часів до сьогодення.

Дослідження з літературознавства зосереджені довкола аналізу творчості І. Франка, Є. Маланюка та Ю. Дарагана.

Мовознавчі студії репрезентують аналіз лінгвістичних явищ за матеріалами пам'яток XVI–XVII ст.

Традиційно збірник містить рубрику «Огляди та рецензії».

Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood / Ed. Ihor Soliar; NAS of Ukraine, I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2023. Vol. 37. 308 p.

The collection unites studies in history and archaeology, linguistics and literary studies.

Articles of the historical section reveal current issues in Ukraine's history.

Research in literary studies focuses on the analysis of works by Ivan Franko, Yevhen Malaniuk and Yuriy Darahan.

Linguistic studies represent the analysis of linguistic phenomena based on the materials of monuments of the 16th–17th centuries.

Traditionally, the collection contains a section «Reviews».

«Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність» – фахове видання категорії «Б» зі спеціальностей 032 «Історія та археологія» та 035 «Філологія» (наказ МОН України № 886 від 2.07.2020 р.)

Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 6 від 29.06.2023 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Соляр Ігор Ярославович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Романюк Михайло Васильович, канд. іст. наук, ст. досл. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Акіллі Алессандро (Achilli Alessandro), д-р філос. (Австралія)

Борчук Степан Миколайович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Газдаг Вільмош (Gazdag Vilmoš), д-р філос., доц. (Україна)

Даниленко Андрій (Danylenko Andriy), д-р філос., проф. (США)

Дидик-Меуш Ганна, д-р філол. наук, ст. наук. сп. (Україна)

Золтан Андраш (Zoltán András), д-р філол. наук, проф. (Угорщина)

Литвин Микола Романович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Мозер Міхаель (Moser Michael), д-р габіліт., проф. (Австрія)

Муравський Олег Іванович, канд. іст. наук, ст. наук. сп. (Україна)

Надрага Марта Степанівна, канд. іст. наук, ст. досл. (Україна)

Пастух Тарас Васильович, д-р філол. наук, доц. (Україна)

Рембішевська Дорота Кристіна (Rembiszewska Dorota Krystyna), д-р габіліт., проф. (Польща)

Ситник Олександр Степанович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Ястремська Тетяна Олександрівна, д-р філол. наук, ст. наук. сп. (Україна)

ISSN 2223-1196

© Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України, 2023

УДК [323.15(477.87=511.141):373/378]"1946/1991"

DOI: 10.33402/ukr.2023-37-118-134

Наталія ВАРОДІ

кандидат історичних наук

доцент кафедри історії та суспільних дисциплін

Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4175-4928>

e-mail: varadinatalia29@gmail.com

СЕРЕДНЯ, ПРОФЕСІЙНА ТА ВИЩА ОСВІТА УГОРСЬКОЇ МЕНШИНИ ЗАКАРПАТТЯ В РАДЯНСЬКІ ЧАСИ

Зазначено, що Президія Верховної Ради Радянського Союзу перетворила Закарпаття, яке перейшло під радянський контроль 26 вересня та 28 жовтня 1944 р., на типову радянську область УРСР, що тривало до розпаду Радянського Союзу 1991 р. Стверджено, що суть радянізації краю та його подальшого культурного розвитку у відповідних умовах можна глибше розкрити завдяки дослідженню освіти в Закарпатській обл. радянського періоду.

Встановлено, що загалом проблеми освіти угорців Закарпаття розглянуто побіжно (наприклад, у працях, які підготували Василь Міщанин та Октавія Фізені, Роман Офіцинський і Чілла Фединець), передусім на рівні середньої школи, а те, як представники цього народу здобували професійну й вищу освіти, залишається поза увагою.

На основі принципів історизму, об'єктивності, сукупності спеціальних історичних і загальнонаукових методів виявлено особливості розвитку середньої, професійної й вищої освіти на Закарпатті радянського періоду, які стосувалися угорців. Встановлено, що у розвитку освіти на Закарпатті, як середньої, так і професійної й вищої, за радянськими стандартами інтереси угорського населення не враховували повністю. Зауважено, що найяскравіше це виявлялося в замовчуванні й ігноруванні на офіційному рівні важливих проблем, навіть тих, на які скарги надходили у складі розширених правозахисних подань угорців. Стверджено, що заклади освіти нерідко ставали неофіційними осередками збереження угорської ідентичності, через що задіяні в цьому активісти наражалися на небезпеку репресій, аби знизити ризик, автори звернень аргументували свої вимоги, зокрема й щодо освіти, покликаючись на ідеали ленінізму. Встановлено, що важливу роль у покращенні якості освіти відігравали контакти з освітянами Угорської Народної Республіки. Також простежено, що радянська політика щодо використання в закладах освіти угорської мови не була цілком послідовною.

Ключові слова: угорське населення, Закарпатська область УРСР, школа, училище, університет.

Між 26 вересня і 28 жовтня 1944 р. Закарпаття перейшло під радянський контроль (Botlik, 1997, old. 274). З осені 1944 р. місцеве керівництво поступово замінювалося на нове – народний комітет, який призначила влада, брехливо називаючи «обраним», руйнуючи в такий спосіб колишню демократичну адміністрацію. Був проголошений

і введений у дію закон ленінської національної політики (Törvénytervezet, 1955, old. 284–286), який проголошував право націй або національностей на самовизначення. Він дозволяв вільні об'єднання, могли створюватися партії, навіть із представниками етнічних груп, гарантував свободу слова. Це звучало добре, але насправді його не дотримувалися (Bíró, 2002, old. 239).

Чехословацький і радянський уряди в Москві 29 червня 1945 р. уклали Договір про остаточне передання Закарпаття (ДАЗО-15, арк. 1–2; Vida, Zseliczky, 2004, old. 252). Документ 22 листопада 1945 р. ратифікували Тимчасові національні збори Чехословаччини, а 27 листопада 1945 р. – Президія Верховної Ради Радянського Союзу. З 22 січня 1946 р. Президія Верховної Ради перетворила Закарпаття на типову радянську область УРСР, інтегрувавши край під назвою «Закарпатська область» у радянський адміністративно-територіальний устрій (Botlik, 2010, old. 217), до якого він належав аж до розпаду Радянського Союзу, тобто до 1991 р.

Уже протягом 1944–1945 рр. на Закарпатті відбулися значні зрушення в освіті, передусім шкільній. Було виконано головні завдання – налагодження роботи шкіл, забезпечення їх кадрами, затверджено перехідні навчальні плани та програми (Міщанин, 2016, с. 57). Завдяки поглибленому дослідженню освіти в Закарпатській обл. часів СРСР можна краще зрозуміти суть радянізації краю та його подальшого культурного розвитку у відповідних умовах.

Окремі праці освіти на підрадянському Закарпатті присвятили такі науковці, як В. Міщанин (реформам цієї галузі передусім на рівні середніх закладів у 1944–1946 рр.) (Міщанин, 2016, с. 52–59) та О. Фізеші (зосередилася на комплексному розгляді початкової освіти краю протягом усього радянського часу) (Фізеші, 2017, с. 306–309). Роман Офіцинський і Чілла Фединець (Csilla Fedinec) підготували розділ про освіту часів перебування регіону у складі УРСР до колективного видання з історії Закарпаття (Oficinskij, Fedinec, 2010, old. 309). Загалом проблеми освіти угорців учені розглядають побіжно, найперше на рівні середньої школи, тоді як те, як представники цього народу здобували професійну й вищу освіту, взагалі залишається поза їхньою увагою.

Мета роботи – виявити особливості розвитку середньої, професійної та вищої освіти на Закарпатті радянського періоду, що стосувалися угорського населення.

У тих школах, які не були зруйновані під час війни, після того, як створили т. зв. Педагогічну комісію (ДАЗО-9, арк. 6), уже пізньої осені 1944 р., розпочалося навчання в дусі радянізації та влаштування угорських дітей в українські школи. 15 грудня, згідно з рішеннями № 6 і № 19 Народної Ради, всі угорські учні, які навчалися в українських школах, мали перебувати в окремій групі, протягом року вивчаючи лише російську й українську мови і літератури, а також історію та географію Радянського Союзу (ДАЗО-17, арк. 1). Викладання Конституції СРСР також було обов'язковим у всіх школах (ДАЗО-17, арк. 3–5). Відповідно до постанови Народної Ради Закарпатської України № 58/1945 від 20 квітня 1945 р. про реформу народної освіти, всі навчальні заклади були націоналізовані, за винятком духовних семінарій, бо церковні школи перейшли під управління сіл і міст (ДАЗО-17, арк. 33). Учителі стали державними службовцями (ДАЗО-11, арк. 1–12; Szamborovszkyné, 2016, old. 98), за якими постійно спостерігали (ДАЗО-13, арк. 1). Замість чинних типів шкіл запровадили навчальні заклади з назвами «неповна середня школа» та «середня школа» (ДАЗО-10, арк. 1–2). Створили Центральний методичний кабінет, тобто центральний орган із питань освіти

та виховання на Закарпатті (ДАЗО-12, арк. 1–6). Відповідно до ст. 124 Конституції Радянського Союзу, у школах було заборонено викладання релігії (ДАЗО-17, арк. 43).

У постанові від 15 квітня 1945 р. зазначено, що в українській народній школі можна відкривати паралельні угорські класи, а в тому населеному пункті, де батьки просять, – угорські школи (ДАЗО-17, арк. 27). Однак на цьому шляху виникла низка перешкод.

Згідно з постановою від 30 червня 1945 р., учителі угорської національності мали брати участь у курсах перепідготовки (ДАЗО-2, арк. 1–34).

Рішення Народної Ради № 63138-V/1945 від 20 липня 1945 р. змінило всю систему освіти з 1945/1946 н. р. Так народна школа стала 4-класною початковою, громадянська – 7-класною неповною середньою, гімназія – 10-класною повною середньою (ДАЗО-17, арк. 1). У 1945/1946 н. р. було ухвалено відкрити й неповні середні школи з угорською мовою навчання. Однак там, де угорці жили розсіяно, жодної не відкрили (Orosz, 1995, old. 6). Перевіряли всі підручники угорською мовою (ДАЗО-14, арк. 1–5).

У 1953 р. було відкрито перші угорські середні школи у Великій Доброні, Великих Берегах та м. Берегові (Benedek, 1993, old. 107), а 1947 р. і 1958 р. у Мукачівському й Ужгородському педагогічних училищах – угорськомовні відділення. Випускники цих закладів мали змогу викладати в 7-класних початкових школах. 19 липня 1945 р. прийнято рішення створити Закарпатський український університет, відтак за участю низки радянських учених і викладачів створено Ужгородський державний університет (УжДУ) для підготовки вчителів і фахівців краю (ДАЗО-12, арк. 1–8; Brenzovics, 2009, old. 98).

Радянський Союз хотів зробити середню освіту загальною. На початок 1960-х років угорська шкільна мережа охопила всю територію, яку населяли угорці. У 1968/1969 н. р. уже діяло 93 угорські школи із 22 807 учнями, з них 18 – середніх, 58 – 8-класних, 17 – початкових. Відповідно до звіту, який підготувало керівництво області, 1973 р. мережа загальноосвітніх шкіл Закарпаття повністю «задовольняла угорське населення», оскільки в 1972/1973 н. р. налічувалося 95 шкіл (20 336 учнів), із них 20 – середніх, 59 – 8-класних і 16 – початкових. У 28 із 95 діяли паралельні угорсько-українські й угорсько-російські класи, було створено «інтернаціоналістичні» змішані школи, у яких навчання відбувалося угорсько-українською та угорсько-російською мовами (Benedek, 1993, old. 108). А у Свалявській середній школі був тримовний паралельний клас – російсько-українсько-угорський. У названих школах викладало 1 540 вчителів, із яких 736 мали вищу освіту. В обласному методичному кабінеті був окремий угорський відділ. Щомісяця 15 учителів могли проходити підвищення кваліфікації в Угорській Народній Республіці, а керівники шкіл їздили для цього до Києва, у Центральний інститут.

Діяло відділення республіканського видавництва підручників «Радянська школа» (ДАЗО-7, арк. 16–17), створене наприкінці 1946 р., яке поступово почало видавати угорські варіанти підручників, перекладені з російської й української мов. Перекладачі повинні були суворо дотримуватися оригінального тексту, але не мали практики й доступу до угорської спеціалізованої літератури, тому нерідко спотворювали наукову термінологію (Oficinszkij, Fedinec, 2010, old. 309).

На 1974 р. було 58 угорських середніх шкіл, 1979 р. – лише 31. Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років 29 із 86 угорських шкіл були середніми.

Угорськомовну професійну освіту було відновлено у вересні 1988 р., коли в Берегівському професійно-технічному училищі легкої промисловості відкрили першу угорську групу, а пізніше цей приклад перейняли в кількох установах (Botlik, Dupka, 1991, old. 83).

Ухвалена в жовтні 1961 р. на XXII З'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) програма партії містила ознаки нового підходу до етнічних питань: «Культурне будівництво та ідеологічна робота сприяють зближенню національностей і націй. Збільшується взаємний обмін духовними цінностями. Все це призведе до формування в майбутньому єдиної загальнонаціональної культури комуністичного суспільства» (VZ). «Комуністичне будівництво, яке перебуває у процесі загального розгортання, знаменує новий етап у розвитку етнічних відносин у Радянському Союзі. Процес побудови комунізму характеризується подальшим зближенням національностей і досягненням їхньої повної єдності. Однак розмивання етнічних та, зокрема, мовних відмінностей – це набагато довший процес, ніж зникнення класових кордонів» (Népszabadság, 1961). «Зникнення етнічних відмінностей – об'єктивний історичний прогресивний чинник. Однак цей процес дуже тривалий і його вимушене пришвидшення може призвести лише до відродження шкідливих націоналістичних пережитків» (Csanádi, 2004, old. 243–244). З метою зближення націй, ідеологічну роботу підняли на ще вищий рівень (ДАЗО-5, арк. 1–131). Безсумнівно, було вжито заходів, щоби більш-менш виправити образи, яких зазнали угорці до того часу, передусім у галузі освіти.

Радянські репресії після 1945 р. не давали можливості організувати інтелектуальне життя, розвивати таланти тої частки угорського етносу, яка залишилася на Закарпатті (Botlik, Dupka, 1991, old. 58).

До УжДУ 1963 р. було прийнято перших студентів зі спеціальності «Угорська мова та література» (Orosz, 2007, old. 254). У 1963–1964 рр. угорське відділення ще не мало окремої кафедри, а тимчасово належало до кафедри іноземних мов, яку очолював доцент Шандор Рот (Sándor Róth). Із вересня 1964 р. створено спільну кафедру угорської та французької філології, яку очолив доцент Михайло Симулик. Зі збільшенням кількості студентів вона також розвивалася, тож потребувала нових кадрів.

У 1965 р. створено самостійну кафедру угорської мови та літератури, яку у вересні 1966 р. очолив Петро Лизанець (Péter Lizanec), де фахові предмети вивчали угорською мовою, а інші – російською й українською. На т. зв. відкриту денну форму навчання університету кафедра угорської мови та літератури з 1963 р. могла приймати 10 студентів, на заочну – 10–15. Серед прийнятих 1970 р. 9,4 % були угорської національності (Kovács, Benedek, 1970, old. 1144). Першими викладачами кафедри стали Шандор Рот, Владімір Пірошка (Vladimir Piroška), Імре Закань (Imre Zákány) та Ержебет Гортвай (Erzsébet Gortvay). У 1966 р. викладачем обрали Іштвана Ковтюка (István Kótyuk), а наступного року – Шандора Фодо (Sándor Fodó), випускника Тартуського університету, та Віру Васовчик. Від жовтня 1967 р. на кафедрі відкрито аспірантуру. Відповідно до навчальної програми, тут викладали історію угорської літератури, історію мови, сучасну угорську мову, історію угорської літературної мови, угорську діалектологію, стилістику тощо, а також приймали кількох запрошених викладачів, як-от: Ласло Вайду (László Vajda), викладача Педагогічного інституту м. Сегед; Бейлу Калмана (Béla Kálmán), професора Дебреценського університету;

Андраша Мезева (András Mező), викладача Педагогічного інституту м. Ньїредьгаза; Йозефа Марґочі (József Margócsy), доцента, завідувача кафедри угорської літератури Педагогічного інституту м. Ньїредьгаза. Під час навчання студенти проходили практику з фольклорно-діалектного збирання, а також педагогічну та навчально-виробничу. Наприклад, у Педагогічному інституті м. Сегед, університетах Будапешта, Інституті мовознавства Угорської академії наук. Викладачі й студенти кафедри брали участь у лекціях Угорського вільного літнього університету лінгвістики та літератури в Дебрецені (Lizanec, 1969, old. 187–189). Університет мав офіційний договір із Педагогічними університетами міст Сегед і Ньїредьгаза (ДАЗО-4, арк. 8). З усього цього видно, що угорське відділення підтримувало тісні зв'язки з вищими навчальними закладами Угорської Народної Республіки. Викладання угорської філології в університеті мало величезне значення для розвитку угорської культури на Закарпатті.

Окрім вищих навчальних закладів Угорщини, університет підтримував культурні й наукові зв'язки з Чехословаччиною та Югославією (ДАЗО-16, арк. 56). Мав офіційний договір із Кошицьким університетом ім. Йозефа Шафарика й Університетом Нового Сада (ДАЗО-4, арк. 8).

В університеті великий акцент робили на ідейно-просвітницькій роботі, інтернаціоналістичній освіті, для чого тут діяли наукові гуртки. У 1968/1969 н. р., наприклад, було 78 академічних, 10 з яких – при кафедрі суспільних наук, загалом вони об'єднували 2 043 студентів. Гуртки організовували наукові конференції, ювілейні заходи (до прикладу, із нагоди дня народження Леніна (Владимир Ленин)), атеїстичні вечори (ДАЗО-16, арк. 56). У 1972 р. на денній формі навчалось вже 70 студентів, на заочній – 22, понад 250 угорських студентів здобувало інші спеціальності. Більшість із них влаштувалася на роботу в угорськомовних школах, а частина – в установах області, які працювали угорською (ДАЗО-3, арк. 10–11).

Знання студенти переважно одержували від викладачів, які через радянську програму репресій були загнані до своїх домівок, а також від викладачів кафедри або завдяки особистому старанню. Справді жорстке консервативне спрямування угорської кафедри вирізнялося навіть у середовищі університету (Soós, 1997, old. 95).

Багато років на різні факультети УжДУ не можна було складати вступні іспити угорською мовою. Пізніше прийняли рішення пом'якшити антиугорську політику й дозволили випускникам угорськомовних шкіл складати іспит угорською. Однак ця «пільга» виявилася нетривалою. Вже 30 липня 1970 р. видано наказ ректора, який знову зобов'язав абітурієнтів з угорськомовних шкіл складати вступні іспити з російської та української мов і літератур. Дивує, що перед впровадженням такої міри університет сам організував 8-місячний платний підготовчий курс, на якому абітурієнтів готували до іспиту з угорської мови та літератури (усного й письмового), незалежно від того, на який факультет університету вони хотіли вступити. За кілька місяців до вступних іспитів на шпальтах «Карпаті іґоз со» («Закарпатської правди») з'явилося повідомлення, де було підтверджено інформацію про те, що на всі факультети можна складати вступні іспити угорською мовою, уже і графік був вивішений, проте за два дні до них з'явився наказ ректора про заборону. Цьому свавілля не завадило й те, що на прохання батьків Всесоюзне міністерство вищої та професійної освіти постановило всім випускникам угорськомовних шкіл складати іспити угорською мовою на всіх факультетах університету. У 1971 р. заборонили навіть дозволені доти

письмові іспити з рідної (угорської) мови. Крім того, всіх випускників угорських шкіл, які вступали до університету, змушували писати заяву на іспит російською мовою «добровільно» (Подання 1972, old. 12–13).

На 1971 р. в УжДУ навчалось 11 тис. студентів 22-х національностей, бо у школах цієї частини України тоді велося навчання щонайменше п'ятьма мовами для місцевостей із переважанням російської, української, угорської, молдавської та словацької національностей (MN). Архівні джерела вказують на ще більшу кількість. В одному зі звітів зазначено, що в університеті навчаються студенти 27 різних національностей (українці, росіяни, білоруси, угорці, словаки, чехи, поляки, румуни, німці, грузини, казахи) (ДАЗО-4, арк. 8).

Відчувши політичне пом'якшення, не боячись потрапити до таборів за те, що вони підіймуть голос, декілька осіб звернулося до владних органів із проханням складати вступні іспити угорською мовою, адже молоді люди з хорошими здібностями не могли вступити до університету через погане володіння російською. Так учинив, наприклад, Ендре Полцер (Endre Polczer) (вчитель фізики та математики Велиберезької середньої школи в 1953–1987 рр.), який у 1971–1972 рр. написав кілька листів до Міністерства освіти СРСР і кілька разів відвідував університет, де познайомився з Шандором Фодою, за порадою якого надіслав телеграму до Москви, оскільки, попри відповідь-підтримку Міністерства народної освіти УРСР, улітку 1972 р. ще не було проведено підготовки до вступу угорською мовою. Після того, як дозволили вступний іспит угорською мовою, автора листів ретельно допитали в Берегівському бюро Комітету державної безпеки (КДБ) (Császár, 2013, old. 81–90).

Завдяки об'єднанню громадськості та її рішучості формувалися подання, перше з яких потрапило до державних органів 1963 р. Із цього року, коли берегівська група ветеранів-інтернаціоналістів Жовтневої революції звернулася до територіальних органів Закарпаття, навіть до самого Микити Хрущова (Никита Хрущов), щодо забезпечення територіальних і культурних прав угорців, низка подань свідчить про те, що навіть після репресій ця спільнота не здавалася (Benedek, 1993, old. 115).

У місці зустрічі інтелігенції Берегівщини, на квартирі Гізелли Драваї (Gizella Drávai), однієї з авторів закарпатських угорських підручників, Янош Кіш Ковач (János Kis Kovács) та його побратими 8 січня 1963 р. підготували подання, а також написали Микиті Хрущову відкритого листа, у якому розкрили порушення прав закарпатської угорської громади і просили усунути їх. Прямолинійний текст подання починається так: «Ми, нижчепідписані колишні червоноармійці, члени комуністичної партії та безпартійні, звертаємося до Вас, Микито Сергійовичу, із проханням надати нам допомогу в тім, щоб ми, угорські робітники Закарпатської області, згідно відповідних статей Радянської Конституції, змогли отримати в рамках Української Радянської Соціалістичної Республіки автономію, у вигляді національного автономного округу» (ДАЗО-1, арк. 25). Наголошували, що їхнє прохання не підігрують націоналістичні настрої, проте вони стурбовані майбутнім закарпатських угорців, тому прохання про автономію формулюють й обґрунтовують фактами в шести пунктах, звертаючи увагу на проблеми угорців (ДАЗО-1, арк. 24–26). Щодо освіти, то акцентували на тому, що молодь, закінчуючи середню школу, не може складати вступний іспит в УжДУ угорською мовою, а також скаржилися, що в угорських середніх школах працюють переважно вчителі-українці, які дуже погано володіють угорською (ДАЗО-1, арк. 24–26).

Окрім Гізелли Драваї, до написання листа долучився Дьордь Чанаді (György Csanádi), тоді відповідальний редактор угорськомовної газети Берегівського р-ну «Вереш Засло». Одну з копій листа зберегла для нащадків художниця Анна Горват, вмонтувавши її в керамічну скульптуру (ДАЗО-1, арк. 24–26), а одну знайдено в Закарпатському обласному архіві під час написання цього дослідження. Причетних до формулювання його тексту допитали, але до відповідальності не притягнули (Dupka, 2004, old. 46).

На думку деяких істориків, одним із результатів подання стало створення кафедри угорської філології в УжДУ. Проте влада мовчала про надання колективних прав, а прохання про них усе ще вважалося антирадянським (Dupka, 2014, old. 143).

Із відома університету 1966 р. для надання можливостей друкуватися угорським поетам і письменникам незалежна група молодих студентів університету започаткувала самвидавний друкований літературний журнал «Едютт» («Разом»), який редагував Андраш Ш. Бенедек (András S. Benedek). Проте університетський партійний комітет 1967 р. його заборонив, а редакторів притягнув до відповідальності (Botlik, Dupka, 1991, old. 99).

Угорський мовознавець Шандор Фодо, молодий викладач, який почав працювати в університеті 1 вересня 1967 р., заснував Угорський фольклорний ансамбль (Czébely, 2019, old. 67), про що преса також повідомляла: «Хор під керівництвом художнього керівника Шандора Фодо мав великий успіх. Танцювальний колектив виконав кілька красивих угорських танців. Глядачі подякували Ласло Дьорке та його однокурсникам за декламування віршів довготривалими оплесками» (VZ). Ансамбль після одного з виступів виконав пісню Кошута, за що партійний комітет університету звинуватив учасників у націоналізмі, заборонивши подальші виступи. Наказом ректора УжДУ від 24 лютого 1971 р. Ш. Фодо звільнили з посади викладача кафедри угорської мови та літератури (Czébely, 2013, old. 89), куди він зміг повернутися лише 1976 р. (Fodó, 1998, old. 52–54), хоча студенти навіть написали листа, у якому просили про його відновлення на посаді.

На шпальтах «Карпаті ігоз со» було опубліковано кілька статей Л. Балли й інших, у яких засуджувалися молоді інтелектуали. Найсерйозніша серед них – (імовірно) Л. Балли від 20 серпня 1971 р. під назвою «Відчуження? Закарпатська молодь, угорські письменники університету та студія “Форраш”» (ДАЗО-17, арк. 4). Автор, зокрема, засуджував партком УжДУ за те, що той їх політично не контролює та не виховує, не стежить за їхніми публічними виступами й публікаціями у пресі, бо автори ідеологічно «неправильних» віршів – переважно студенти університету за спеціальністю «Угорська мова та література». Анонімний автор редакції «Закарпатської молоді» вимагав від парткому університету виправлення цієї серйозної помилки у стилі терміни (ДАЗО-17, арк. 4). Стаття спричинила обурення громадськості й усупереч намірам авторів перетягнула її на бік молодих письменників.

У відповідь на статтю, яку вони вважали відкритою атакою, і не маючи іншого способу на захист своєї честі, висловлення власної думки, у вересні–жовтні 1971 р. члени студії «Джерело» скерували Подання до Закарпатського обласного комітету Комуністичної партії України (КПУ), до Юрія Мейгеша (György Méhes), відповідального секретаря Закарпатської організації Спілки письменників України, до редакторської колегії газети «Карпаті ігоз со», до редакторів «Закарпатської молоді», Ласло Лендела (László Lengyel) та Яноша Фейєша (János Fejes) (Подання, 1971). У

ньому вони відкинули політичні, моральні, професійно-моральні звинувачення на свою адресу (Подання, 1971, с. 5). У документі, який пізніше стане відомим під назвою «Сімдесят перше Подання», були визначені серйозні проблеми угорців Закарпаття, їхні національні права, зокрема право користуватися рідною мовою та культурою, містилися висловлювання проти клейма колективної провини угорців і німців, вперше сформульовано необхідність створення угорської правозахисної організації (Botlik, 2003, old. 134).

Щодо освіти, то автори подання серед труднощів і проблем, здатних навіть підштовхнути угорців до масової еміграції (Подання, 1971, с. 5), згадують, що наперекір прописаній у Конституції рівності угорців з іншими радянськими громадянами (Подання, 1971, с. 6) в угорських школах угорських сіл діти повинні вітатися російською мовою (Подання, 1971, с. 7). Передаючи від дверей до дверей документ, його підписали тисячі людей, які запевняли ініціаторів у своїй підтримці (Botlik, 2003, old. 134).

Київський ЦК КПУ все наполегливіше вимагав від партійних лідерів Закарпаття офіційно заявити про свою позицію у справі подання, забороняючи будь-які суперечки із пресою сусідньої дружньої соціалістичної країни. Тому залишалася можливість лише непрямих висловлювань. Ласло Балла «як видатний представник закарпатських угорців» отримав завдання розкрити читачам (а отже, й авторам і підписантам подання) «нове щасливе життя» угорських робітників у радянській країні (Botlik, 2003, old. 125). Уже 28 березня 1971 р. на шпальтах «Карпати ігоз со» з'явилася його стаття «Маленька угорська громада великої радянської родини» (ДАЗО-17, арк. 4), у якій автор намагався «замаскувати і сфальсифікувати» проблеми угорського населення (Подання, 1971, с. 5).

До Москви також надійшов такий звіт першого секретаря Закарпатського обласного комітету КПУ Юрія Ільницького: «У листопаді 1971 року до обкому партії надійшов лист від групи членів угорської літературної студії “Форраш”, пронизаний духом угорського націоналізму, з наклепом на нашу радянську діяльність. Як виявилось, авторами листа були Ковач, Фодо, Бенедек та кілька студентів угорського факультету УжДУ. В листі критикується, серед іншого, те, що угорськомовні школи та кафедра угорської мови та літератури в університеті відкрилися із запізненням. Автори листа ставили претензії відносно вибіркового функціонування паралельних угорських класів у російсько- та україномовних школах та інші питання також порушували. Члени літературної студії “Джерело” вказували в листі на те, що якщо не будуть дотримані всі вимоги авторів, вони звернуться до вищих органів» (ДАЗО-6, арк. 2–3).

Серед надісланих до Москви звітів містяться своєрідні пояснення, що КПУ та місцеве радянське керівництво «робили все, щоб якнайшвидше ліквідувати успадковану від минулого економічну та культурну відсталість Закарпаття» (ДАЗО-6, арк. 1). Зокрема, створили широку мережу установ культури, охорони здоров'я і народної освіти. Наголошено, що «поки в 1944 році більше половини населення, а в деяких районах – понад 80 відсотків населення, були неписьменними, то до 1970-х років 367 з 1 000 працівників мали вищу освіту. З 1945 року в Ужгороді діє державний університет, де навчається близько 11 тисяч студентів» (ДАЗО-6, арк. 1).

У численних звітах можна прочитати, що, оскільки на Закарпатті проживає та працює майже 30 національностей, то навчання у школах ведеться чотирма мовами (ДАЗО-6, арк. 1–2).

У 1972 р. відзначали 50-річчя Радянського Союзу. Леонід Брежнєв (Леонид Брежнев) із задоволенням відзначив появу «радянського народу» як нової історичної спільноти націй. Відповідно до цієї ідеології, відмінності між національностями поступово мали зменшуватися, а нації – зближуватися, зміцнюючи нову спільноту націй – радянський народ (Brenzovics, 2013, old. 32).

Однак ці твердження щодо Закарпаття спростовує третє подання навесні 1972 р. із нагоди підготовки радянської влади до відзначення 50-річчя Радянського Союзу й триумфу ленінської національної політики. У ньому констатовано, що на Закарпатті перешкоджають утіленню партійної ленінської національної політики, політики рівності та дружби, тому ленінські принципи етнічної політики КПРС тут не можуть реалізовуватися. Як докази автори наводять те, що останніми роками до різних державних і партійних органів подано чимало скарг та запитів із просьбами усунути низку порушень конституційних прав, але ті не були почуті, натомість почалася антиугорська кампанія з кількома жертвами (Подання, 1972, old. 1–2). Зазначено, що причина проблем криється у тому, що поряд із рівними правами, гарантованими Конституцією, немає рівних можливостей (Подання, 1972, old. 5). Далі наведено перелік основних проблем, із якими доводиться стикатися місцевому угорському суспільству (Подання, 1972, old. 7), зокрема щодо освіти зазначено:

- самостійні угорськомовні школи будуть реорганізовані у змішані, у багатьох угорських і змішаних селах на Закарпатті немає угорськомовних шкіл або є лише три угорськомовні початкові класи, решта – українські; угорці, які живуть розсіяно (Свалява, Рахів, Буштино, Бичків та ін.), повністю позбавлені права на освіту рідною мовою, хоча Ленін чітко стверджував, що навіть одна–дві дитини мають право вивчати рідну мову й історію свого народу (Podannia, 1972, old. 8–9);

- угорськомовні школи не забезпечують відповідними педагогічними кадрами, крім підготовки вчителів угорської мови та літератури для угорськомовних шкіл, хоча різні факультети УЖДУ мали би для цього мати всі умови (Podannia, old. 10);

- немає угорськомовного професійно-технічного училища, до жодного музичного та професійно-технічного не можна складати вступні випробування угорською, хоча в області працює майже 100 шкіл з угорською мовою (Подання, 1972, old. 11, 14);

- можливості подальшого навчання для випускників угорськомовних шкіл суттєво обмежені всупереч ст. 123 Конституції, яка стверджує, що обмеження прав людини, або надання різних пільг, залежно від належності до певної національності чи раси, є незаконним. Проте, згідно з рівними правами, що випливають із ленінської національної політики, досконале знання російської чи української мови не може бути критерієм на вступних іспитах (Подання, 1972, old. 11);

- в угорськомовних школах Закарпаття та на угорському відділенні УЖДУ не викладають угорської історії, хоча ця практика суперечить духу марксизму, оскільки відриває історію літератури від загальної історії (Подання, 1972, old. 14–15);

- не вирішено питання викладання історії угорської літератури;

- керівники клубів і бібліотек сіл з угорськомовним населенням не мають відповідної кваліфікації або закінчили українську професійну школу, але в багатьох місцях вони не є носіями угорської мови, а лише трішки знають чи зовсім не знають її. Фахівців із народної культури угорською мовою також не готують, тож громадсько-

політична та культурно-просвітницька робота серед угорськомовного населення не може здійснюватися на достатньому рівні (Подання, 1972, old. 16).

Автори подання закликали до необхідності негайного вирішення проблеми, оскільки наведені факти переконливо свідчать про складність ситуації (Подання, 1972, old. 19). Документ обсягом 19 сторінок, перекладений російською, за декілька днів підписало 1 660 осіб. Кампанію з підписання організувало 12 осіб. Проте мешканець Берегова та секретар партії у Вишковому донесли інформацію про акцію до КДБ (Botlik, 2003, old. 136). В одного з організаторів провели 12-годинний обшук будинку, але подання врешті-решт потрапило до Політичного комітету ЦК КПРС, де Михайло Суслов отримав її особисто в руки.

Із Москви до Ужгорода надійшла вказівка надати офіційну відповідь на порушені в поданні питання. Відповідь Ужгорода була своєрідним звітом, яку місцева влада надіслала до Москви. У цьому документі, виданому 15 лютого 1973 р., Ю. Ільницький наголосив, що Закарпаття розвивається й відіграє значну роль у суспільно-політичному та культурному житті всієї країни, чому, зокрема, сприяє угорське населення. Водночас акцентував, що деякі представники угорської інтелігенції останнім часом «активізували свою угорську націоналістичну діяльність і виступили зі сфабрикованими звинуваченнями в порушенні керівництвом принципів ленінської національності на радянському Закарпатті» (ДАЗО-6, арк. 2).

У цьому розлоговому звіті Закарпатський обласний комітет КПУ відреагував не лише на скарги в поданні, а й на згадані статті та листи. Основна суть відповіді полягає у тому, що необхідні висновки вже зроблені, що вжито заходів для припинення «націоналістичної діяльності» угорської національної групи. Крім того, надав відповіді на скарги та прохання угорців Закарпаття, зокрема щодо освіти зазначив (ДАЗО-6, арк. 3):

- в області створено необхідні умови для навчання угорців рідною мовою, на 1972 р. діє 95 угорськомовних шкіл, у яких навчається 20 336 дітей;
- від 1963 р. в УжДУ діє кафедра угорської мови та літератури, яка готує спеціалістів для шкіл з угорською мовою навчання;
- в області функціонують змішані школи з навчанням угорською та українською мовами, оскільки в результаті суспільно-політичних процесів радянської доби в області немає жодного населеного пункту, де проживають лише представники однієї національності, тому змішані школи створені на суто економічних, а не політичних засадах;
- у Хусті, Рахові, Сваляві, Буштині, Кобилецькій Полянці, Великому Бичковому, Усть-Чорні, Ясіні не було окремих самостійних шкіл навіть за часів Австро-Угорської монархії, діяли тільки «карликові» угорські загальноосвітні школи, де навчалися діти «представників окупації» в 1939–1944 рр.;
- обком партії приділяє постійну увагу школам з угорською мовою навчання, наприклад, зараз розвивається викладання російської мови та літератури (ДАЗО-6, арк. 3–4);
- від 1967 р. абітурієнти УжДУ, які закінчили школи з угорською мовою навчання, можуть складати іспит з угорської мови та літератури замість іспиту з російської чи української мови (де цей предмет не є фаховим). Студенти, які недостатньо володіють російською чи українською мовою, також можуть відповідати на запитання з різних предметів угорською (у присутності вчителя, який нею володіє). Такі самі права

мають й угорські школярі Закарпаття, які вступають до середніх навчальних закладів області (ДАЗО-6, арк. 6);

- історія угорського народу як факультативний предмет в угорськомовних школах не викладається, лише в 10-му класі забезпечуються 2 год на вивчення історії Угорської Народної Республіки як держави соціалістичного світу. На історичній спеціальності УжДУ вивчають «Історію Угорщини та угорсько-російських революційних відносин» і «Боротьбу угорського народу за перемогу соціалістичної революції та побудову соціалізму». А на угорському відділенні філологічного факультету – «Історію Угорщини» 62 год (ДАЗО-6, арк. 6–7);

- в угорськомовних школах діти можуть вільно вітатися з учителями рідною мовою, але попередні вислови «цілую ручку» або «Ваш покірний слуга» – неприйнятні (ДАЗО-6, арк. 6–7).

Із наведених відповідей офіційних органів очевидно, що, на їхню думку, у житті угорців на Закарпатті немає проблем, які потребують термінового вирішення. Щодо угорського населення та всіх працівників регіону, то конституційні права в усіх сферах життя дотримуються. Отже, нічого не потрібно змінювати.

Закарпатський обласний партком вважав, що автори листа на адресу ЦК КПРС аналізують суспільно-політичне та культурне життя трудящих угорської меншини з націоналістичного погляду. Багато проблем вони створювали штучно, а повідомляли про них, як про такі, що стосуються всіх угорців Закарпаття, або ж надавали політичного забарвлення давно вирішеним. Крім того, представники влади були впевнені, що «націоналістично мислячих» людей на Закарпатті підбурювали деякі представники інтелігенції Угорської Народної Республіки (ДАЗО-8, арк. 60–61). Саме тому обласний партійний комітет виснував, що треба «покращити ідейно-просвітницьку роботу серед угорського населення» (ДАЗО-8, арк. 60–61). Проблем угорців, отже, не вирішили, і ситуація стала ще напруженішою (Botlik, Dupka, 1991, old. 100).

За підтримки ужгородського поета Кароя Д. Балли (Károly D. Balla), вчитель угорської мови та літератури Бейла Попович (Béla Popovics) ініціював у Мукачевому організації угорського гуртка, про створення якого було офіційно оголошено 1987 р., – Угорського літературного гуртка ім. Ференца Ракоці II, а також Національного товариства книголюбів за зразком Угорського літературного клубу ім. Дюли Іллеша в м. Берегове. Їхні щомісячні заходи відбувалися в Загальноосвітній школі № 3 ім. Ференца Ракоці II, на які приїжджали учасники з багатьох населених пунктів. А 15 березня 1988 р. у головній залі міського будинку культури, незважаючи на заборону, за 44 роки знову прозвучала національна молитва угорців. За кілька місяців Бейла Попович пішов у відставку, а новою головою стала вчителька-пенсіонерка Матільда Васочік (Matild Vaszócsik) (Mihály, 2021).

Попри прийняття 1989 р. «Закону про мови в УРСР», у 1989/1990 н. р. у школах з угорською мовою навчання налічувалося тільки 8,43 % учнів, хоча угорці становили 12,5 % населення краю (Фізеші, 2017, с. 308).

Клуб рідної мови ім. Шандора Петефі (Культурний гурток) у Рахові засновано 1989 р. Вчителька-пенсіонерка Єва Біліч (Eva Bilics) започаткувала програму культурної підтримки територій розсіяного проживання угорців, створивши першу недільну школу з вивчення рідної мови. Їй багато в чому допомагала Емма Нежмак (Emma Nyezsmák). Вони знову почали вчити угорську мову, граючись і співаючи з

вихованцями дитсадків й учнями початкових класів, які добровільно на це зголосилися (Záhonyi, 2000, old. 139).

Гурток ім. Йозефа Аттіли в Батьові започаткував 1989 р. учитель угорської мови та літератури, автор підручників і краєзнавець Балаж Багу (Balázs Bagu). З його іменем пов'язують і започаткування Днів поезії в Батьові, які вперше відбулися на обласному рівні в Батьовській середній школі 11 квітня 1989 р. (Záhonyi, 2000, old. 129).

Від початку 1989 р. гуртки та клуби (Benedek, 1993, old. 103), створені в багатьох угорських навчальних закладах Закарпаття, слугували розвитку угорської мови, літератури й культури (Botlik, Dupka, 1991, old. 104). Вони поставили перед собою завдання популяризувати угорську літературу, дбати про традиції, захищати рідну мову, розвивати культуру.

Отже, у процесі розвитку освіти на Закарпатті за радянськими стандартами інтереси угорського населення не враховувалися повністю. Найяскравіше це виявлялося в замовчуванні й ігноруванні на офіційному рівні важливих проблем, навіть тих, на які скарги надходили у складі розширених правозахисних подань. Заклади освіти нерідко ставали неофіційними осередками збереження угорської ідентичності, через що задіяні в цьому активісти наражались на небезпеку репресій. Аби знизити ризик, автори звернень до влади аргументували свої вимоги, зокрема й щодо освіти, ідеалами ленінізму. Важливу роль у покращенні якості освіти відігравали контакти з освітянами Угорської Народної Республіки. Також спостережено, що радянська політика щодо використання в закладах освіти угорської мови не була цілком послідовною.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

ДАЗО-1: Державний архів Закарпатської обл. (Держархів Закарпатської обл.), ф. 1, оп. 6, спр. 204.

ДАЗО-2: Держархів Закарпатської обл., ф. 1, оп. 6, спр. 661.

ДАЗО-3: Держархів Закарпатської обл., ф. 1, оп. 6, спр. 662.

ДАЗО-4: Держархів Закарпатської обл., ф. 1, оп. 6, спр. 783.

ДАЗО-5: Держархів Закарпатської обл., ф. 1, оп. 6, спр. 795.

ДАЗО-6: Держархів Закарпатської обл., ф. 1, оп. 6, спр. 797.

ДАЗО-7: Держархів Закарпатської обл., ф. 1, оп. 6, спр. 860.

ДАЗО-8: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-14, оп. 1, од. зб. 13.

ДАЗО-9: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-14, оп. 1, од. зб. 158.

ДАЗО-10: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-14, оп. 1, од. зб. 598.

ДАЗО-11: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-14, оп. 1, од. зб. 601.

ДАЗО-12: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-14, оп. 1, од. зб. 607.

ДАЗО-13: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-14, оп. 1, од. зб. 614.

ДАЗО-14: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-14, оп. 1, од. зб. 626.

ДАЗО-15: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-14, оп. 1, спр. 1а.

ДАЗО-16: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-2595, оп. 1, од. зб. 4.

ДАЗО-17: Держархів Закарпатської обл., ф.–, оп. 1, од. зб. 631 «Ж».

ДАЗО-18: Держархів Закарпатської обл., ф.–, оп. 1, од. зб. 631 «З».

Мишанин, В. В. (2016). Освітня реформа Закарпатської України (1944–1946 рр.): перехід на радянські стандарти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія*, 1(34), 52–57.

Подання 1971: Подання секретарю Закарпатського обласного комітету Компартії України т. Г. Шманьку. (1971). *Оцифрований екземпляр документа зберігається в колекції Науково-дослідного центру імені Тиводора Легоцькі Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II.*

Подання 1972: Подання до Політичного комітету Центрального комітету (ЦК) Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС), до Президії Верховної Ради СРСР. (1972). *Один екземпляр документа міститься у спеціальній колекції Бібліотеки ім. Яноша Апацаї Червоні Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II.*

Фізеші, О. Й. (2017). Початкова освіта Закарпаття у 50–80-их роках ХХ століття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, 1(40), 306–309.*

Benedek, A. S. (1993). *Tettenérthető történelem. Történelmi-kultúrtörténeti vázlat Kárpátaljáról.* Budapest: IKVA.

Bíró, G. (1995). *Az identitásválasztás szabadsága.* Budapest: Osiris–Századvég.

Botlik, J. (1997). *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1946–1997).* Budapest: Hatodik Síp Alapítvány. Új Mandátum Könyvkiadó.

Botlik, J. (2003). *A hűség csapdájában.* Ungvár; Budapest: InterMix Kiadó.

Botlik, J., Dupka, Gy. (1991). *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991.* Budapest: Mandátum.

Brenzovics, L. (2009). Kárpátalja történetének korszakai és gazdasági-társadalmi helyzete a XX században. *Kárpátalja.* Baranyi, B. (szerk.). Pécs; Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus.

Brenzovics, L. (2013). A '70-es évek Szovjetuniója. In: *Darcsi K., Dobos S. (szerk.). «A 72-es beadvány». Nemzetiségi és oktatáspolitikai a '60–'70-es években a Szovjetunióban.* Ungvár: PoliPrint.

Csanádi, Gy. (2004). *Sorsfordító évek sodrásában.* Uzhgorod: PoliPrint.

Császár, I. (2013). Interjú Polczer Andrással. In: *Darcsi K., Dobos S. (szerk.). «A 72-es beadvány». Nemzetiségi és oktatáspolitikai a '60–'70-es években a Szovjetunióban.* Ungvár: PoliPrint.

Czébely, L. (2002). *Visk története.* Ungvár: KMKSZ.

Czébely, L. (2013). Czébely Lajos levele S. Benedek András özvegyéhez. *Együtt. Irodalom, művészet, kultúra. A Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának folyóirata, 15(5), 89.*

Czébely, L. (2019). *Jelek egy félszigetről. (Tanulmányok, cikkek, emlékbeszédek válogatott gyűjteménye).* Ungvár; Budapest: InterMix.

Dupka, Gy. (2004). *Autonómia-törekvések Kárpátalján.* Ungvár; Budapest: InterMix.

Dupka, Gy. (szerk.). (2014). *A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján, 1944–1991: a kárpátaljai magyarságot ért atrocitások, sérelmek vázlatos története levéltári források, egyéb dokumentumok alapján.* Ungvár; Budapest: InterMix.

Fodó, S. (1998). A Forrás: a KMKSZ előképe (Tóth István köszöntőjével). *Kárpátaljai Minerva, II kötet. 1–2 f. Budapest; Beregszász, 52–54.*

Kovács, V., Benedek, A. (1970). Magyar irodalom. *Kárpát-Ukrajnában, II, (24)12, 1144.*

Lizanec, P. (1969). Öt éves az Ungvári Állami Egyetem magyar tagozata *Felsőoktatási szemle. Január, XVIII, 1, 187–189.*

- MN:** Magyar Nemzet. (1971, 20 április 27 évf.), 92, 7.
- Mihály, L. (2021). A II. Rákóczi Ferenc Irodalmi és Művelődési Kör története A KMKSZ megalakulása előtt összefogta Munkács magyarságát. *Kárpátalja. Március*, 28, 1050.
- Népszabadság. (1961, 1 augusztus XIX évf.), 181, 3–5.
- Oficinszkij, R. (2010). A szovjet időszak sajátosságai Kárpátalja történetében. In Cs. Fedinec, M. Vehes, (Szerk.), *Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 216–230.
- Oficinszkij, R. & Fedinec, Cs. (2010). Oktatás és tudomány (Cs. Fedinec & M. Vehes, ed.), *Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 299–319.
- Orosz, I. (1995). *A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján*. Ungvár; Budapest: Intermix.
- Orosz, I. (2007). *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005)*. Ungvár: PoliPrint.
- Szamborovszkyné, N. I. (2016). A Szovjet hatalom megjelenése és berendezkedése Beregszász magyar iskoláiban (1944–1946) (Történelmi vázlat). *Acta Academiae Beregsasiensis*, XV, 91–93.
- Soós, K. (1997). Magyar tudományos élet Kárpátalján. *Kárpátaljai Minerva*, I, 2. Budapest; Beregszász.
- Törvénytervezet:** Törvénytervezet a nemzetek egyenjogúságáról és a nemzeti kisebbségek jogainak védelméről (1955). *V. I. Lenin művei. 20 kötet: 1913. december – 1914. augusztus*. Budapest: Szikra, 280–284.
- Vida, I. & Zseliczky, B. (2004). Az 1945. június 29-ei szovjet-csehszlovák szerződés. *Kárpátaljáról Külügyi Szemle*. Tavasz – nyár, 1.
- VZ:** Vörös Zászló. (1961, 21 október 17. évf.). 127 (2039), 1–3.
- VZ-1:** Vörös Zászló. (1970, 16 május 26. évf.). 57 (3395), 4.
- Záhonyi, L. (2000). Magyar szavaloverseny – Rahón / Nyelvünk és kultúránk. *A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia – folyóirata*. Beke Gy. (szerk.). Július – szeptember. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaság. Budapest.

REFERENCES

- Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi obl. (Derzharkhiv Zakarpatskoi obl.), f. 1, op. 6, spr. 204 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 1, op. 6, spr. 661 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 1, op. 6, spr. 662 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 1, op. 6, spr. 783 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 1, op. 6, spr. 795 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 1, op. 6, spr. 797 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 1, op. 6, spr. 860 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. R-14, op. 1, od. zb. 13 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. R-14, op. 1, od. zb. 158 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. R-14, op. 1, od. zb. 598 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. R-14, op. 1, od. zb. 601 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. R-14, op. 1, od. zb. 607 (in Ukrainian).

- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. R-14, op. 1, od. zb. 614 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. R-14, op. 1, od. zb. 626 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. R-14, op. 1, spr. 1a (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. R-2595, op. 1, od. zb. 4 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f.–, op. 1, od. zb. 631 «Zh» (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f.–, op. 1, od. zb. 631 «Z» (in Ukrainian).
- Mishchanyn, V. V. (2016). Osvitnia reforma Zakarpatskoi Ukrainy (1944–1946 rr.): perekhid naadianski standarty. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 1(34), 52–59 (in Ukrainian).
- Podannia sekretariu Zakarpatskoho oblasnoho komitetu Kompartii Ukrainy T. H. Shmanku. (1971). *Otsyfrovanyi ekzempiar dokumenta zberihaietsia v kolektsii Naukovo-doslidnoho tsentru imeni Tivodora Lehotski Zakarpatskoho uhorskoho instytutu imeni Ferentsa Rakotsi II* (in Ukrainian).
- Podannia do Politychnoho komitetu Tsentralnoho komitetu (TsK) Komunistychnoi partii Radianskoho Soiuzu (KPRS), do Prezydii Verkhovnoi Rady SRSR. (1972). *Odyn ekzempiar dokumenta mistytsia v szpecialynij kolekciji Biblioteky Janosa Apaczai Csere Zakarpatskoho uhorskoho instytutu im. Ferentsa Rakotsi II* (in Ukrainian).
- Fizeshi, O. Y. (2017). Pochatkova osvita Zakarpattia u 50–80-ykh rokakh XX stolittia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Pedagogika. Sotsialna robota*, 1(40), 306–309 (in Ukrainian).
- Benedek, A. S. (1993). *Tettenérthető történelem. Történelmi-kultúrtörténeti vázlat Kárpátaljáról*. Budapest: IKVA (in Hungarian).
- Bíró, G. (1995). *Az identitásválasztás szabadsága*. Budapest: Osiris – Századvég (in Hungarian).
- Botlik, J. (1997). *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1946–1997)*. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány. Új Mandátum Könyvkiadó (in Hungarian).
- Botlik, J. (2003). *A hűség csapdájában*. Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó (in Hungarian).
- Botlik, J., Dupka, Gy. (1991). *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Budapest: Mandátum (in Hungarian).
- Brenzovics, L. (2009). Kárpátalja történetének korszakai és gazdasági-társadalmi helyzete a XX században. *Kárpátalja*. Baranyi, B. (szerk.). Pécs – Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus (in Hungarian).
- Brenzovics, L. (2013). A '70-es évek Szovjetuniója. In: *Darcsi Karolina-Dobos Sándor (szerk.): «A 72-es beadvány». Nemzetiségi és oktatáspolitikai a '60–'70-es években a Szovjetunióban*. Ungvár: PoliPrint (in Hungarian).
- Csanádi, Gy. (2004). *Sorsfordító évek sodrásában*. Uzhgorod: PoliPrint (in Hungarian).
- Császár, I. (2013). Interjú Polczer Andrással. In: *D. K.-D. Sándor (szerk.): «A 72-es beadvány». Nemzetiségi és oktatáspolitikai a '60–'70-es években a Szovjetunióban*. Ungvár: PoliPrint (in Hungarian).
- Czébely, L. (2002). *Visk története*. Ungvár: KMKSZ (in Hungarian).
- Czébely, L. (2013). Czébely Lajos levele S. Benedek András özvegyéhez. *Együtt. Irodalom, művészet, kultúra. A Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának folyóirata*. 15(5), 89 (in Hungarian).

Czébely, L. (2019). *Jelek egy félszigetről. (Tanulmányok, cikkek, emlékbeszédek válogatott gyűjteménye)*. Ungvár Budapest: Intermix. (Kárpátaljai Magyar Könyvek. 280) (in Hungarian).

Dupka, Gy. (2004). *Autonómia-törekvések Kárpátalján*. Ungvár; Budapest: Intermix (in Hungarian).

Dupka, Gy. (Szerk.). (2014). *A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján, 1944–1991: a kárpátaljai magyarságot ért atrocitások, sérelmek vázlatos története levéltári források, egyéb dokumentumok alapján*. Ungvár; Budapest: Intermix (in Hungarian).

Fodó, S. (1998). A Forrás: a KMKSZ előképe (Tóth István köszöntőjével). *Kárpátaljai Minerva*. II kötet. 1–2 f. Budapest–Beregszász, 52–54 (in Hungarian).

Kovács, V., Benedek, A. (1970). Magyar irodalom. *Kárpát-Ukrajnában, II, (24)12*, 1144 (in Hungarian).

Lizanec, P. (1969). Öt éves az Ungvári Állami Egyetem magyar tagozata *Felsőoktatási szemle. Január, XVIII, 1*, 187–189 (in Hungarian).

Magyar Nemzet. (1971, Április 20) 27 évf. 92, 7 (in Hungarian).

Mihály, L. (2021). A II. Rákóczi Ferenc Irodalmi és Művelődési Kör története A KMKSZ megalakulása előtt összefogta Munkács magyarságát. *Kárpátalja*. Március 28, 1050 (in Hungarian).

Népszabadság. (1961, Augusztus 1 XIX évf.), 181, 3–5 (in Hungarian).

Oficinszkij, R. (2010). A szovjet időszak sajátosságai Kárpátalja történetében. In Cs. Fedinec & M. Vehes (Eds.). *Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 216–230 (in Hungarian).

Oficinszkij, R., Fedinec, Cs. (2010). Oktatás és tudomány. In Cs. Fedinec & M. Vehes (Eds.). *Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 299–319 (in Hungarian).

Orosz, I. (1995). *A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján*. Ungvár; Budapest: Intermix (in Hungarian).

Orosz, I. (2007). *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005)*. Ungvár: PoliPrint (in Hungarian).

Szamborovszkyné, N. I. (2016). A Szovjet hatalom megjelenése és berendezkedése Beregszász magyar iskoláiban (1944–1946) (Történelmi vázlat). *Acta Academiae Beregsasiensis, XV*, 91–93 (in Hungarian).

Soós, K. (1997). Magyar tudományos élet Kárpátalján. *Kárpátaljai Minerva, I, 2*. Budapest; Beregszász (in Hungarian).

Törvénytervezet a nemzetek egyenjogúságáról és a nemzeti kisebbségek jogainak védelméről. (1955). *V. I. Lenin művei. 20 kötet: 1913. december – 1914. augusztus*. Budapest: Szikra, 280–284 (in Hungarian).

Vida, I., Zseliczky, B. (2004). Az 1945. június 29-ei szovjet-csehszlovák szerződés. *Kárpátaljáról Külügyi Szemle*. Tavasz – nyár, 1 (in Hungarian).

Vörös Zászló. (1961, Október 21 17. évf.). 127 (2039), 1–3 (in Hungarian).

Vörös Zászló. (1970, Május 16 26 évf.). 57 (3395), 4 (in Hungarian).

Záhonyi, L. (2000). Magyar szavalóverseny – Rahón. *Nyelvünk és kultúránk. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia – folyóirata*. Július-szeptember. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaság. Budapest (in Hungarian).

Natalia VARADI*PhD (History)**Associate Professor of the Department of History and and Social Sciences**F. Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute**ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4175-4928>**e-mail: varadinatalia29@gmail.com*

SECONDARY, PROFESSIONAL AND HIGHER EDUCATION OF THE HUNGARIAN MINORITY OF TRANSCARPATIA IN SOVIET TIMES

The Presidium of the Supreme Soviet of the Soviet Union transformed Transcarpathia, which came under Soviet control on September 26 and October 28, 1944, into a typical Soviet region of the Ukrainian SSR, which lasted until the dissolution of the Soviet Union in 1991. The essence of the Sovietization of the region and its subsequent cultural development under the corresponding conditions can be further explored through the study of education in the Transcarpathian region during the Soviet period.

In general, the issues of education of the Hungarians in Transcarpathia are considered superficially (for example, in works prepared by V. Mishchanin and O. Fizeshi, R. Ofitsynskyi, and Ch. Fedinets), primarily at the level of secondary school, while the education of representatives of this ethnic group at the professional and higher education levels remains overlooked by researchers.

This article, based on the principles of historicism, objectivity, and a combination of special historical and interdisciplinary methods, reveals the peculiarities of the development of secondary, professional, and higher education in Transcarpathia during the Soviet period, focusing on the education of Hungarians.

It was established that during the development of education in Transcarpathia, both secondary, professional and higher, according to Soviet standards, the interests of the Hungarian population were not fully taken into account. This was most clearly manifested in the silencing and ignoring at the official level of important problems, even those that were complained about in the extended human rights petitions submitted by Hungarians. Educational institutions often became unofficial centres for the preservation of Hungarian identity, due to which activists involved in this were exposed to the danger of repression. In order to reduce the risk, the authors of appeals to the authorities argued their demands, in particular regarding education, referring to the ideals of Leninism. Contacts with educators of the Hungarian People's Republic played an important role in improving the quality of education. It can also be seen that the Soviet policy regarding the use of the Hungarian language in educational institutions was not entirely consistent.

Keywords: Hungarian population, Transcarpathian region of the Ukrainian SSR, school, college, university.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

ЯКОВИШИНА Яна (Львів). Трипільське поселення Макарівка на Буковині.....	3
ВОЙТОВИЧ Леонтій (Львів). Призабута польсько-турецька війна на українських землях (1672–1676).....	14
МОРОЗ Володимир (Львів). Допомога генерального прокуратора Київської митрополії в Римі 1760–1772 років отця Ігнатія Володка у справі канонічного заснування Мукачівської єпархії.....	32
MOLNAR Fedir (Berehove, Budapest). The History of the Greek Catholic Eparchy of Mukachevo in 1848–1849.....	45
КУШПЕТА Роман (Львів). Образ русинів (українців) і західноукраїнських земель на сторінках американської газети «The New York Times» (1870–1900).....	57
ПЕТРАШ Андрій (Галич), ЖЕРНОКЛЕСВ Олег (Івано-Франківськ). Ідея, структура і суспільне значення марійських содалцій у Галичині в кінці XIX – на початку XX століття.....	67
ЛИТВИН Микола (Львів). Україна як об'єкт світової геополітики: історичні передумови й уроки ухвали Ради послів 14 березня 1923 року.....	80
СТАРЖЕЦЬ Володимир (Рівне). Видавнича та пропагандивна діяльність ОУН в освітньому просторі Західної України (1944–1953).....	95
МОЛНАР Єлизавета Д. (Берегове), МОЛНАР Стефан Д. (Берегове). Зміни в адміністративно-територіальному устрої Закарпаття в радянський період (1946–1991).....	106
ВАРОДІ Наталія (Берегове). Середня, професійна та вища освіта угорської меншини Закарпаття в радянські часи.....	118
ГОДОВАНСЬКА Оксана (Львів). Радянські антирелігійні практики крізь призму вчительських спогадів.....	135
ПОПЕЛЮК Роксолана (Львів). Внесок дисиденток у легалізацію УГКЦ в УРСР.....	144
ARTYMYSHYN Pavlo (Lviv). From the Center to the «Sleeping Districts»: Attempts to Construct the External Image of Lviv as a Soviet City.....	158

Постаті

СОВА Андрій (Львів). Степан Гайдучок та Іван Крип'якевич: до історії стосунків.....	175
ФЕДАКА Павло (Берегове), ЧОТАРІ Юрій (Берегове). Василь Гаджера – визначний дослідник історії Закарпаття.....	184
ОЛЕНИЧ Сергій (Дрогобич). Історія освіти в наукових дослідженнях Івана Филипчака (1871–1945).....	199

ПАТЕР Іван (Львів). Головна засада його діяльності – українство (до політичних переконань Степана Смаль-Стоцького).....	210
--	-----

ФІЛОЛОГІЯ

КРУПАЧ Микола (Львів). Євген Маланюк і Юрій Дараган – фактологічне подолання міфу про «першого» і «другого» поетів еміграції.....	231
ВОРОК Христина (Львів). Оповідання Івана Франка про «вільну пташку» (поетика та проблематика «Пангалахи»).....	249
ШМЕГА Катерина (Львів). Антиномія вірність–зрада в повістці Івана Франка «Гриць і панич».....	264
ЧЕРЕВКО Ірина (Львів). Назви адміністративно-юридичних актів і документів у «Словнику української мови XIV – першої половини XVII ст.».....	274

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

ІЛЬНИЦЬКИЙ Микола (Львів). Від «мови мовчання» до «великого повернення» [Dusza szybuje w poświacie erok... Душа летить у посвіті епох... Tom poświęcony Linie Kostenko... Збірник на пошану Ліни Костенко... Wydawnictwo Uniswersytetu Wrocławskiego. Wrocław, 2021. 297 s.].....	289
ШМІГЕР Тарас (Львів). [Рец.] Діалект як маркер ідентичності [на кн.]: Gavurová M. Dialekt a jo prejav identity. Fintice: FACE, 2021. 232 s.....	304

Наукове видання

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023. Вип. 37. 308 с.

Літературний редактор
Наталія Галевич

Коректор
Ірина Стецик

Редактор анотацій англійською мовою
Роман Кушпета

Упорядник науково-довідкового апарату
Оксана Рак

Художньо-технічний редактор
Ігор Тарай

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 16445-4917Р

Підписано до друку 30.06.2023. Ум. друк. арк. 25,02
Друк офсетний. Формат 70*100/16.
Наклад 50 прим.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
79026, Львів, вул. Козельницька, 4
e-mail: ukraina.iuk@gmail.com